

**2.5. Історично-культурна спадщина емігрантів з Тереховлянщини:
початки релігійного життя та формування етнічної ідентичності
українських громад Канади і США**

Українська діаспора, поза всякими сумнівами, є однією з найчисленніших у світі. Число закордонних українців за різними джерелами становить від 16 до 20-ти мільйонів осіб, тобто третину нації. Поряд зі стрімким збільшенням кількості мігрантів відбувається і зростання їх значущості як вагомій транснаціональної сили, здатної впливати на розвиток національних та глобальних економічних, політичних, і соціальних процесів. Основою плідної співпраці історичної батьківщини та емігрантів безумовно є збереження їх національної ідентичності. Тому вивчення життя української діаспори, зокрема такої чисельної та організаційно згуртованої, як в США й Канаді, її діяльності щодо збереження національних, духовних і культурних традицій на сьогодні надзвичайно актуальне.

Зважаючи на роль історичної пам'яті як освітньої інтеркультурної та субкультурної комунікації, що забезпечує зв'язок між генераціями й активізує процеси смислового оновлення національної ідеї [10], вагомий науковий інтерес становить дослідження витоків консолідації перших українських іммігрантів, що стало запорукою їх етнозбереження. Першою й найбільш простою формою організованого життя українців на американському континенті була церква. Зважаючи на те, що для українських іммігрантів кінця XIX ст., які винесли на собі тягар піонерських труднощів та адаптації в інонаціональному середовищі, основою духовного життя була релігія, за влучним висловом дослідників Б. Євтуха та О. Ковальчука «церква стала для них символом і осередком їхньої національної єдності, згуртованості в новому оточенні як єдиний виразник тих культурних надбань, які їх зв'язували з Батьківщиною» [6, с.64].

В процесі дослідження формування організованого життя українців у США й Канаді прослідковується цікавий історичний факт, що початки релігійного, а, отже, й громадського життя українських іммігрантів в обох

країнах пов'язані з вихідцями з Тереховлянщини Тернопільської області. Піонери-емігранти саме з цього невеличкого галицького містечка та навколишніх сіл зробили вагомий внесок в організацію та розвиток на початковому періоді двох найбільших і найвпливовіших українських діаспор США й Канади. Однак, цей історичний факт залишився поза увагою дослідників.

Окремі аспекти означеної проблеми досліджувалися як вітчизняними так і зарубіжними науковцями, зокрема діаспорними вченими українського походження. Найбільший внесок у дослідження історії поселення Тереховля в Канаді здійснив відомий діаспорний науковець, один із найкращих фахівців з історії українців Канади Михайло Марунчак. У 1964 р. вийшла друком невеличка книжечка, в якій автор, спираючись на наявні джерела та розповіді очевидців висвітлив результати спеціального дослідження історії заснування піонерської колонії Тереховля та визначної події для українських піонерів, яка відбулася в цьому поселенні, – першого українського Богослужіння на канадській землі: «Канадійська Тереховля: місце першої української служби Божої в Канаді» [15]. Окрім зазначеного видання, важливими для дослідження піонерської доби тереховлян у Канаді є також фундаментальні монографії М. Марунчака «Студії до історії українців Канади» [17] та «Історія українців Канади» [13], а також англomовна праця Ю. Стечишина «Історія українського поселення в Канаді» [33].

Надзвичайно цінними джерелами для проведення дослідження слід відзначити «Подорожні спомини» Нестора Дмитріва – першого українського священика в Канаді, якого М. Марунчак називає «першим літописцем українців Канади» [5], та низку статей, опублікованих на шпальтах газети «Свобода», що видавалася українськими емігрантами в США та була «ровесницею» досліджуваних подій [1, 11, 18, 21].

При дослідженні внеску емігрантів з Тереховлянщини в організацію життя українських громад США, зокрема, двох найвизначніших постатей Івана Волянського та Петра Понятишина, можна констатувати факт, що висвітлення діяльності цих особистостей на теренах США є неспіврозмірним. Якщо

багатогранній діяльності І. Волянського присвячені ґрунтовні дослідження кількох вчених [3, 24, 28], то подвижницька діяльність П. Понятишина ще чекає своїх дослідників. При дослідженні окреслених питань цієї статті вагомими були дописи куратора Українського національного музею в Чикаго Марії Климчак [8, 9].

Початок та розвиток еміграційного процесу на теренах Тереховлянського повіту можна простежити за даними, вміщеними в доповідних записках тереховлянського старости, які зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові [25-27].

Метою цієї статті є висвітлення ролі та внеску емігрантів з Тереховлянини у започаткуванні релігійного життя і формуванні етнічної ідентичності українських громад у Канаді й США. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: простежити початок та розвиток еміграційного процесу на теренах Тереховлянського повіту, проаналізувати процес заснування та зародження організованого життя в поселенні Тереховля в Канаді; висвітлити роль священників-місіонерів, які емігрували з Тереховлянини, в організації релігійного, громадського та культурного життя в США; розкрити внесок вихідців з Тереховлянини у збереження українства у своєму середовищі і в такий спосіб його збереження як феномену світової культури і духовності.

Як вказує тереховлянський повітовий староста, протягом 1892 та 1893 рр. в повіті проводилася активна агітаційна діяльність різних еміграційних компаній. Гмінним писарям були надіслані листи про умови виїзду до США від фірми «Landy & Weinstein» (Ленді й Вейнштейн) з обіцянкою одержання премії у розмірі 8 злотих за кожного заітованого емігранта [25, спр. 2466, арк. 105]. Проте агітація пройшла безрезультатно, оскільки жоден з місцевих жителів у цих роках не виїхав [25, спр. 2470, арк. 10].

На підставі вказаних даних можна стверджувати, що масовий еміграційний рух з Тереховлянини розпочався у 1894 році. За дослідженням відомого західноукраїнського композитора та громадсько-політичного діяча Анатолія Климентовича Вахнянина, від 1 січня 1894р. до 1895р. з

Теребовлянського повіту емігрувало 674 особи. А з 1896р. по 1898р. з самої Теребовлі до США виїхала 41 родина [27, спр. 24, арк. 12].

Неписьменні, малообізнані з правилами переїзду селяни вирушали до портів Гамбург, Бремен, Роттердам, Антверпен, Генуя, та інші, щоб через них податися до американського континенту. Однак це було досить непросто. У згаданих портах для біженців влаштовувалися лікарський огляд, перевірка документів та нескладний екзамен на грамотність, оскільки до США не допускалися особи, які не вміли читати польською чи іншою мовою 30 слів, вказаних еміграційним урядником. Від цього екзамену звільнялися тільки жінки, які їхали до чоловіків; родичі, старші 60 років, які їхали до дітей, та діти молодші 16 років, які їхали до родичів [26, спр. 780, арк. 1].

Для переїзду за океан надавалися здебільшого тихохідні пароплави, в яких до Європи перевозилася худоба. Скупченість, антисанітарія, погане харчування були постійними супутниками емігрантів.

Проте важкі умови переїзду та адаптації не могли зупинити еміграційний процес, який безупинно зростає. Черговим у хронологічному порядку переселенням стала еміграція до Бразилії. Цей рух, що охопив широкі маси селян, був названий «бразилійською гарячкою». Вже в 1895р. теребовлянський староста з стурбованістю констатував: «Еміграційний рух зростає з кожним днем і охопив майже всі гміни повіту, цьому сприяє діяльність агентів еміграційних товариств, які не вибирають в засобах аби тільки завербувати якнайбільше переселенців» [Цит за: 25, спр. 2472, арк. 13].

Доступні нам джерела не подають відомостей про соціальний стан емігруючих. Враховуючи вартість переїзду та аналізуючи зміст доповідних записок, можна зробити висновок, що основу еміграції становило малоземельне селянство, яке для того щоб отримати необхідні кошти для переселення, розпродавало своє майно, худобу та інвентар. В лютому 1896 року, за урядовими даними кількість емігрантів-вихідців із 9 гмін Теребовлянського повіту становила 202 особи [25, спр. 2480, арк. 24].

Тим, кому «пощастило» дістатися берегів овіяної легендами Бразилії, не довелося скуштувати обіцяного «раю». Хоча товариство св. Рафаїла, створене у

Львові на допомогу емігрантам, ще в 1895р. опублікувало зауваження щодо умов проживання в цій країні. Вказувалося на те, що емігрантам слід зупинятися в південних провінціях, де клімат схожий до українського і родиться збіжжя. Водночас застерігалось від поселення в північних провінціях, до котрих емігрантів довозили безкоштовно. Тут найважливішими галузями господарства були плантації кави, бавовни, цукрової тростини та інші. Життя на плантації було страшенно важке: панував великий визиск, невільницька залежність від управителів, непосильна робота, нестерпний клімат, поширені різні хвороби, такі, як жовта фебра, холера, віспа та акліматизаційна хвороба [25, спр. 2471, арк. 106].

Потрапляючи в такі умови, багато людей помирали, особливо страждали діти. Частина переселенців, що виживала, поверталася на батьківщину або знаходила своє щастя в інших краях.

Так, в 1896р. Іван Дудка з Ласковець Тереховлянського повіту, не знайшовши притулку в Бразилії, після довгих митарств потрапив до Англії, ставши таким чином одним з перших українських емігрантів у Великобританії. Швидко прижившись у незнайомій країні, Дудка у цьому ж році надіслав дружині листа з запрошенням приїхати до нього разом з дітьми. В листі він застерігає дружину, щоб вона ні в якому разі не зважилася на поїздку до Бразилії, бо може втратити по дорозі дітей і потрапити в скрутне становище. Він мав намір більше не повертатися до злиденного життя, а оселитися в Англії. В листі Дудка писав: «...а ту можна жити. Є ту люди із Росії з жінками і дітьми, і заробляють, і живуть. За паливо ту не тяжко, а життя недороге, бо коли б ти такий хліб мала вдома, що ту на улицю викидають, більше би ти нічого не хотіла» [Цит за: 8, спр. 2482, арк. 17].

Переломним в історії еміграції з Тереховлянини став 1896 рік: в цьому році для шукачів кращої долі була відкрита Канада. Саме до цієї країни хлинув найбільший потік емігрантів, і саме вона стала другою домівкою для сотень тереховлян.

Зацікавлення Канадою зародилося в Галичині в 1891 р., коли Іван Пилипів з Небилова Калуського повіту, побувавши в цій країні та упевнившись,

що вона є добрим місцем для поселення, повернувся додому й розголосив, що там є широкі простори родючої землі, яку уряд дає безкоштовно. Така інформація викликала неабияке зацікавлення і внаслідок цього еміграційний рух почав швидко зростати.

У липні 1895 р. товариство «Просвіта» видало брошуру професора учительської семінарії у Львові Осипа Олеськова «Про вільні землі», яка давала точний опис Канади та можливостей для нових поселенців. Застерігаючи українських селян від еміграції до Бразилії, автор радив поселятися в Канаді. У брошурі зазначалося, що кліматичні умови в Канаді більше відповідають українському селянинові ніж бразилійські. І що кожен поселенець зможе отримати наділ землі в розмірі 160 акрів, а уряд буде опікуватися ними. Поява публікації доктора Олеськова стала останнім поштовхом до масової еміграції в Канаду [2, с. 7]. Сам О. Олеськів був подвижником організованого еміграційного руху до Канади. Він здійснив поїздку в Канаду, налагодив контакти з канадськими урядовими колами, листувався із зацікавленими у виїзді, інформував у пресі про поточні справи еміграції, постійно підтримував зв'язок з українськими іммігрантами в США [13, с. 37]. У грудні 1895 року друком вийшла ще одна книга Осипа Олеськова «О еміграції», в якій автор описав корабельний та залізничний маршрути, умови подорожі, еміграційні можливості, а також перші українські колонії на канадській землі, які він відвідав під час своєї поїздки [13, с. 38-40].

У книгах професора Олеськова «Про вільні землі» та «О еміграції» шукачі кращої долі знаходили необхідну для еміграції інформацію, корисні поради щодо розселення та налагодження нового життя в Канаді. Окрім надання важливої інформації, вказані видання також заощадили зайві видатки емігрантів на різного роду агентів-дорадників, а то й звичайних аферистів та лихварів [13, с. 40].

30 квітня 1896 року до порту Квебеку в супроводі рідного брата Осипа Олеськова Володимира прибула група у складі 107 осіб, яка поклала початок масовому виїзду українського селянства в Канаду. Новоприбулі майже в повному складі поселилися в околиці Едни в провінції Альберта [13, с. 40].

Наступні дві більші групи прибули в Канаду відповідно в липні [13, с. 43] та серпні 1896 року й заснували українські колонії на цілих землях канадських прерій в провінції Манітоба [15, с. 9]. Перша група іммігрантів поселилася в околиці Стюартбурн й заснувала колонію «Русь», друга група заснувала перше українське поселення в околиці Дофін й дала йому назву Трембовля (Теребовля) [13, с. 43]. Засновником і подвижником організованого життя канадської Трембовлі був уродженець села Залав'є Теребовельського повіту Василь Ксьонжик, який був письменний, енергійний, підприємливий і володів організаторським хистом [15, с. 8-9; 33, с. 141]. 18 серпня 1896 року 43-літній Василь Ксьонжик з дружиною Варварою та п'ятьма дітьми разом з іншими галицькими родинами прибули на кораблі «Християнія» до Квебеку. Звідти родини переселенців переїхали до Вінніпегу та оселилися на кілька тижнів в імміграційному будинку [15, с. 9]. Сам В. Ксьонжик у товаристві ще двох мужчин поїхали оглядати землі поблизу озера Дофін (Lake Dauphin), місцевість, яку перед від'їздом радив Ксьонжику для поселення доктор Олеськів. Перші враження від побаченого Ксьонжик описував так: «В дорозі було нам сумно, бо кількадесят миль від Вінніпегу не бачили ми красного збіжжя на фермах; та гадаю собі: от так-то буде і в тому Дофіні, а може й гірше. Тоді ще не було залізниці з Вінніпегу до Лейк Дофін, то ми їхали залізницею до Ніпави, а далі возом три з половиною дні... вже біля Ніпави показувалося нам по фермах збіжжя що раз краще, а коло самого Дофіну як збіжжя так і городина були дуже красні. Тут ще 13 миль від місця Лейк Дофін, вибралисьмо собі землю попри ріку Дріфтінг, котра нам видалася доброю. Були тут прерії без лісів, були й самі ліси. Ми осіли в лісах, бо ту ліси по части повипалювали, де з легкістю буде можна орати; а по части добре дерево, що буде на будівлю...» [11, с. 2]

Повернувшись до Вінніпегу Василь Ксьонжик та шість інших іммігрантів, а саме: Іван Ситник, Іван Герилюк, Йосиф Павліцький, Петро Перхалюк, Іван Ніжаловський та П. Бащак, зі своїми родинами відправилися до обраного для поселення місця [15, с. 9]. Виїхали вони з Вінніпегу у вересні 1896 р. потягом до Ніпави, кінцевої залізничної станції на півночі Манітоби. Там Ксьонжик купив віз, пару волів та інший господарський інвентар. Інші родини

закупили спільно два вози і дві пари волів. Діти їхали на возах, а решта йшла пішки кількадесят миль до призначеного місця. Доріг тоді не було. Пустинні степи, ліси і де-не-де втопані індіанські стежки [24, с. 516]. Через кілька днів виснажливої подорожі переселенці прибули до обраного для поселення місця. Місцевість була дикою і пустинною, постало питання як назвати поселення. Більшість переселенців була родом із села Кривче Борщівського повіту і виявила бажання саме так назвати поселення. Однак Ксьонжик мав щодо цього власну думку, яку наполегливо відстоював. Прийняття рішення щодо назви нового поселення цікаво описує М. Марунчак: «Василь Ксьонжик уважав, що оселя повинна мати княжу назву. Він переконав своїх приятелів і всі погодилися, що Теребовля (чи, як вони звали, Трембовля) – найкраща назва. Після довшої дебати пропозицію Ксьонжика прийнято одноголосно. Так прийшла на світ канадійська Теребовля». Було це у вересні 1896 року [15, с. 10-11].

До новоствореного поселення Трембовля почали прибувати нові родини, деякі зимою того ж року, інші весною 1897 р. На початку квітня 1897 р. в канадійській Трембовлі проживали 15 родин загальною кількістю 78 осіб [15, с. 11-12; 5, с. 17], з них дві родини з Теребовельського повіту, одна з Підгаєцького, решта з Борщівського [11, с. 2]. Кожна родина одержала гомстед – ділянку землі в 160 акрів (2,5 акр – 1га). Важко переживали вони піонерські нестатки і суворі кліматичні умови прерій. На швидку руку будували землянки для своєї сім'ї, готували дерево на будівництво хати та несли на собі основний тягар по освоєнню цілих земель [15, с. 11,12,18,19].

Переборюючи піонерські труднощі та створюючи матеріальні умови для виживання, українські іммігранти гостро усвідомлювали те, наскільки важливими для них є релігійні цінності. Жителька Трембовлі, з числа перших поселенців Анна Фаріон (дівооче прізвище Перхалюк), родом з села Залав'є у своїх спогадах зазначає: «Люди прагли поживи душевної..., бо наш нарід був завсіди побожний. А тут на чужині, страх скучно, що ще більше прагне того душевного хліба» [14, с. 512]. Перші українські колонії в Канаді в особі поселенців, які були письменними, зверталися до редакторів часопису

«Свобода» (США) о. Н. Дмитрова та о. І. Констанкевича з проханням «мати рідного священника на великодні відправи в 1897 р. в Канаді» [16, с. 3]. Клопотав щодо релігійної опіки над українськими поселенцями в Канаді й професор Олеськів, з 1896 року він контактував з вищезазначеним редактором «Свободи», греко-католицьким священнослужителем Нестором Дмитрівим та заохочував його виїхати до Канади. Останній вже був добре знайомий з духовними потребами українських поселенців, оскільки багато з них передплачували «Свободу» та надсилали до неї листи про «свої піонерські гаразди» [13, с. 105]. Зваживши на численні прохання, о. Дмитрів погодився приїхати до Канади особисто, про що й повідомив на шпальтах «Свободи» 25 лютого 1897 року: «В порозумінні з батьком канадійської еміграції, з правдивим Вашим опікуном д-ром Олеськовим, рішився я в перших днях квітня цього року заїхати до Вас, щоб перед Великодними Святами вислухати сповідь, Службу Божу на кожній місцевості відправити, на Воскресення Христове разом з Вами заспівати одною груддю «Христос Воскрес» і прочі духовні потреби полагодити» [1, с. 1.].

5 квітня 1897 року о. Дмитрів перебував уже у Вінніпезі та в імміграційному будинку сповідав і причащав людей [16, с. 3; 13, с. 106]. В наступні дні він спільно з Кирилом Геником, імміграційним урядником та своєрідним опікуном іммігрантів розробили маршрут відвідин о. Н. Дмитрова українських громад. 9 квітня о. Н. Дмитрів відправився потягом в околицю Лейк Дофін [16, с. 3]. Переночувавши в імміграційному будинку в Дофіні, як зазначає в своїх «подорожніх записках» о. Н. Дмитрів «з полудня вибрався я фірою до нашої колонії, котра лежить над рікою Дріфтінг і охрещена іменем Теробовля [5, с. 13]». Дорога виявилася важкою і виснажливою, в багатьох місцях доводилося йти пішки, вбрід через річки, блукати непрохідними лісами й сніговими заметами [5, с. 14-15], врешті втомлений до знемоги пізно вночі добрався він до хати Василя Ксьонжика, якого теробовельці вважали головою новоствореної громади. Ксьонжик був одним із заможніших поселенців, в стайні в нього вже було дві корови, два воли та двоє телят. З приємністю зауважив о. Дмитрів, що Ксьонжик був передплатником «Свободи» [16, с. 3].

12 квітня 1897 р. в канадській Трембовлі відбулася подія, яка поклала початок релігійного життя українських поселенців у Канаді. В цей історичний день вперше на канадській землі було відправлено богослужіння українським греко-католицьким священиком на рідній переселенцям мові та рідному обряді. Першу службу Божу о. Нестор Дмитрів відслужив у хатині Василя Ксьонжика. У своїх записках о. Дмитрів цю подію описує так: «Маленька хатина заповнилась людьми по береги. При першім слові «Благословенно царство» народ розплакався, як мала дитина. При проповіді я не міг сам втриматись від сліз, згадавши ті причини, то лихоліття, котре вигнало нас за море, сніги, ліси і бори шукати ліпшої будучности для наших дітей. По скінченню Служби Божої я охрестив малого канадійського українця, а відтак наступила церемонія посвячення хреста-свободи» [5, с. 19]. Так звані «Хрести Свободи» споруджували чи не в кожному галицькому селі на честь скасування кріпацтва у 1848 р. Символічно в пам'ять про поселення в 1896 році на вільній землі та отримання свободи економічної і політичної, іммігранти спорудили перший в Канаді український хрест – «Хрест Свободи», який був встановлений на березі річки Дріфтінг [29, с. 38]. Вказані події мали надзвичайно вагоме значення для переселенців, донька Василя Ксьонжика, Текля Станько, якій на той час виповнилося 15 років, вже будучи в похилому віці описувала їх дуже сентиментально: «На тому місці, як закопували хрест, люди плакали ще більш, як в часі Служби Божої... Всі молилися і співали, а о. Дмитрів заохочував нас, щоб цю свободу в Канаді шанували та зберігали по віки вічні» [16, с. 3]. Наслідуючи приклад Теребовлі, й інші українські оселі Канади теж поставили пропам'ятні «Хрести Свободи» [17, с. 71].

Літом довкола Теребовлі поселилося багато нових іммігрантів. Загалом на початок осені 1896 року в північних районах Дофіну начислялося близько 300 родин. Тільки з одного села Березів поблизу Коломії приїхали в ту місцевість 36 родин та майже така ж кількість прибула з Глешави Теребовельського повіту [13, с. 33-34]. Поблизу поселення Трембовля вирости нові, такі як Сифтон, Косів, Келд, Волківці (згодом Минк Ривер), Коломия (Венлав), Дніпро (Дрифтінг Ривер) та інші [13, с. 43].

Вдруге о. Дмитрів відвідав Теремовлю в кінці літа 1897 року. Знову відправив богослужіння в хаті Василя Ксьонжика й охрестив 12 дітей. Щодо кількості охрещених українських канадійців жартував, що було їх як 12 апостолів [15, с. 22]. На той час в Теремовлі було створено церковний комітет, завданням якого було опікуватися релігійними справами громади. До складу комітету ввійшли Іван Яловега, Кость Качмарик, Степан Козій та Микита Гупало. Останній був головою цього комітету та подарував на церкву й цвинтар частину своєї ферми. Не зважаючи на те, що теремовляни ще не встигли збудувати для себе кращого житла, вони спрямували зусилля на побудову невеличкої церкви-каплиці, в якій можна було б відправляти богослужіння. Згідно з урядовими документами цвинтар у Теремовлі був посвячений 8 серпня 1897 року, а церковця-каплиця св. Тройці 12 вересня 1897 року [13, с. 106; 14, с. 510; 15, с. 22]. Це була каплиця, в якій поміщалось декілька людей, священик та ті хто прислужував у богослужінні. Парафіяни стояли й молились надворі під відкритим небом. Оскільки каплиця розташовувалася на землі, подарованій М. Гупалом, в народі її називали «коло Гупала». Хоча церква-каплиця й була невеличких розмірів, за дослідженнями М. Марунчака, це була перша церковна українська будівля в Канаді взагалі [17, с. 73].

У 1897 році в поселенні Трёмбовля була також заснована й школа, перший будинок якої допомогли збудувати пресвітеріани з Сіфтону. В архівах Міністерства освіти Манітоби зберігається муніципальний акт ч. 54 згідно з яким сформовано шкільний дистрикт Теремовлю, якому пізніше було присвоєно №1040 [15, с. 23,24].

На даний час на місці піонерського поселення Трёмбовля існує музей «Трёмбовля Хрест Свободи» (Trembowla Cross of Freedom), який належить до визначних історичних пам'яток провінції Манітоба [31]. За сприяння Комітету українців Канади та уряду муніципалу Дофін на місці осикового хреста, освяченого о. Нестором Дмитрівим, у 1966 році встановлено пам'ятник у вигляді гранітного хреста [14, с. 509].

У 1967 році до історичної пам'ятки «Хрест Свободи» була перенесена церква Святого Михаїла з поселення Вовківці, яка зберігається там донині в

якості першої та найстарішої української католицької церкви в Канаді [31]. Церква побудована з колод і покрита дерев'яним дахом, зовсім маленьких розмірів, всього 4 на 5 метрів. Тим не менш, її інтер'єр являє собою чудовий зразок візантійського стилю іконопису та оздоблення [32].

Пам'ятні маркери біля історичного об'єкту були встановлені Консультативною радою з питань охорони історичних пам'яток Манітоби [31], завданням якої є ідентифікувати об'єкти, події та особи, які мають загальнодержавне значення в провінції Манітоба [32].

У 1981 році на території музею був споруджений кам'яний пам'ятник, на якому викарбовано прізвища українських поселенців, які прибули в цю округу в 1896 році: П. Башак, М. Гаджоса, П. Гуска, І. Лозинський, І. Ніжаловський, П. Перхалюк, І. Ситник, П. Червінський, І. Герилюк, В. Ксьонжик, Й. Павліцький, Г. Старанчук, М. Ясінчук [31].

Серед інших експонатів музейного комплексу представлено: реконструкцію українського піонерського будинку школи № 1176 (відомої як Трембовля школа № 1040 від 1960 р. до 1965 р.), майстерню і будинок Василя Ксьонжика, кілька господарських будівель та інших артефактів з ранніх українських поселень [31].

На окрему увагу також заслуговує той факт, що кожного року під час проведення одного з наймасштабніших етнофестивалів у Канаді – Канадського національного українського фестивалю у м. Дофін, який був започаткований у 1965 р. та традиційно проводиться в останній тиждень липня [12], біля «Трембовлянського Хреста Свободи» відправляється молебень в пам'ять українських піонерів на канадській землі [34].

Щодо історичного значення перших українських поселень в Канаді, М. Марунчак зазначає: «Українські оселі Русь і Теребовля в Манітобі були історичними творами українського поселення, яких, на жаль, в новітніх днях не стало в урядових реєстрах. Вони залишилися дорогими пам'ятками для української спільноти Манітоби, як її перші оселі, з якими пов'язані перші кроки організованого життя українців Манітоби. Вони є теж знаменні

символами історичної єдності для всього українства, не тільки Манітоби, а теж цілої Канади» [17, с. 71].

Початки релігійного та громадського життя українців у США безпосередньо пов'язані з двома греко-католицькими священиками-місіонерами: о. Іваном Волянським та о. Петром Понятишиним, перший з яких був парохом села Острівець Теребовельського повіту (1883, 1892–1896, 1897–1913 рр.) [19], а другий був уродженцем села Семенова цього ж повіту [22].

На початку 1880-х в містечку Шенандоа (Пенсильванія) налічувалось близько семидесяти українських родин, і саме вони вперше зробили спробу запросити священика зі своїх рідних земель. З допомогою Карла Ріса, банкіра латвійського походження із Шенандоа, вони надіслали листа з таким проханням до Сильвестра Сембратовича – митрополита Галицького, архиєпископа Львівського [7, с. 20].

На прохання емігрантів митрополит Сембратович на місійну працю серед українців США призначив о. Івана Волянського, який не зважаючи на ще досить молодий вік (на той час йому виповнилося двадцять сім років) відзначався хорошим теологічно-педагогічним хистом, організаторськими здібностями, був ревним душпастором і енергійним працівником в різних сферах релігійно-громадського життя [20].

Новопризначений священик з дружиною прибули в Шенандоа 10 грудня 1884 року [7, с. 20]. Слідом за ним, як зазначає М. Климчак, з 1896 по 1898 рік з Теребовлі до США виїхала 41 родина [8]. Ці дані співпадають з даними з архівних джерел зазначеними нами вище [27, спр. 24, арк. 12].

Приїзд о. Волянського в Шенандоа ознаменував собою новий етап в розвитку та становленні української діаспори в США. Як визнають всі дослідники української еміграції в США, як діаспорні так і вітчизняні, саме о. Волянський увійшов в історію, як перший організатор її культурного, духовного, економічного і суспільного життя [28, с. 107].

Від часу свого приїзду о. І. Волянський починає активну душпастирську діяльність. Першочергово він повинен був знайти місце для служіння літургій. Польський, німецький й ірландський пастирі відмовили йому в допомозі, тому

він орендував Керн Хол в Шенандоа і в середу, 12 грудня 1884 року, на другому поверсі цього будинку, була проведена перша вечірня служба Божа. У коридорі він збудував тимчасовий вівтар, простий прикрашений стіл, який був відокремлений від мирян перегородкою з трьома проходами. Там само, 22 грудня 1884 року, на свято Непорочного Зачаття Діви Марії, було відслужено першу українську греко-католицьку літургію на північноамериканському континенті [28, с. 109].

На думку дослідниці І. Гнідик можна запропонувати наступний варіант датування першої греко-католицької церкви у м. Шенандоа. Тимчасова каплиця імені Пренепорочного Зачаття Пресвятої Богородиці була заснована в орендованому приміщенні у грудні 1884 р. Цю дату можна також вважати заснуванням першої греко-католицької парафії у США. Восени 1885 р. відбулося освячення фундаменту та завершення початкової будови храму св. Михайла, і вже орієнтовно з грудня там проходили богослужіння. Проте остаточне завершення будівництва, урочисте освячення та встановлення храмових дзвонів відбулося 1886 р. [3, с. 26].

18-го січня 1885 р. о. І. Волянський заснував братство св. Миколая. Головною метою братства був збір коштів на будівництво церкви, але в подальшому воно стало головним ядром для майбутніх українських допомогівих товариств в США. До 1887 року вже були організовані за почином о. І. Волянського допомогіві товариства в Олифанті, Фріленді, Хазелтоні, Кінгстоні, Шамокіні, Мейфілді, Пітсбурзі, Вілкс-Бері, Плимуті та Нью Джерсі, і цього ж року було проведено конвенцію цих допомогівих товариств в Олифанті для кращої координації їхньої роботи. За результатами зібрання було створено центральну організацію, яка називалась – «Союз Русинських Братств Америки», яка на початок січня 1898 року виплачувала 500 доларів допомоги у випадку смерті одного зі своїх членів. Як результат, лише за один рік чотирнадцять допомогівих русинських братств приєдналося до центральної організації, «Союзу Русинських Братств Америки» [28, с. 110].

З часу заснування першої парафії та будівництва церкви св. архистратига Михаїла у Шенандоа організоване життя української еміграції почало

розвиватися швидкими темпами. Церква як інституція стала центром не лише релігійного, а й національного та громадського життя українських переселенців. На думку Л. Мишуги, цю українську парафію можна вважати першим організаційним почином серед українського народу в Америці. На підтвердження цієї тези дослідник цитує написану Михайлом Павликом статтю «Русини в Америці» (опублікована у львівському часописі «Товариш», 1888 р.). У ній зазначено, що «[...]українська Церква в Америці відразу мусіла бути прибрана у всі світські культурні прикраси, практиковані в Америці і в українських читальнях в Галичині», і тому «годі її навіть рівняти з якою-небудь церквою на цілій Русі-Україні» [3, с. 26].

Протягом своєї місіонерської праці щоб надати хоч якусь освіту емігрантам і тим самим підтримувати їхню єдність, о. І. Волянський почав видавати газету «Америка». Про те, як дійшло до появи цієї газети, пише він наступне: «Зачав я проте сам учитися друкувати, спровадивши собі спершу малу ручну пресу з англійським письмом; опісля спровадив я руські черенки, кирилицю з друкарні ставропігійської, котрі мали ту не вигідність, що були трохи вищі від звичайних англійських букв, отже разом тяжко було друкувати. Тою кирилицею почав я друкувати першу газету, котру я назвав, Америка. Друкарства ходив я вчитися до друкарні Геральда («Івнінг Гералд» – газета в Шенандоа), а потому вчив я своїх хлопців» [28, с. 110]. Перший номер газети вийшов друком 15 серпня 1886 року [23, с. 680].

Окрім газети «Америка», за ініціативою о. Волянського постали у Шенандоа народна читальня та бібліотека, школа, церковний хор, оркестр, театральна група, друкарня. Утворено кооперативні крамниці на зразок «Народної торгівлі» в Шенандоа, Шамокіні, Плимуті і Олифанті, дохід від яких був призначений на подальшу розбудову релігійного і громадського життя українських громад [23, с. 679-680].

Своєю невтомною працею на благо українських іммігрантів, не дивлячись на жодні невдоволення і обставини, о. І. Волянський привернув увагу американської преси. У «Шенандоа Геральд» (Вісник Шенандоа) від 30 травня 1887 року про нього було написано наступне: «Іноземець з незнайомої країни

без будь-якої посторонньої допомоги, але з непереборною волею, вихованістю і рішучістю, почав складати разом багато уламків своєї церкви у вугільному регіоні і намагався забезпечити своїх віруючих усім необхідним для служіння Богу і своїй вірі у відповідності до власних обрядів і традицій» [28, с. 108-109].

У доступних нам джерелах не вказується точної дати приїзду до США о. Петра Понятишина, ймовірно це був 1902 р. [18, с. 1]. У тому ж році Петро Понятишин був рукопокладений у сан священника, й опісля цієї події у 25-річному віці емігрував. Відомою з часу перебування о. Понятишина в США є дата 2 серпня 1903 р., в цей день молодий священник вніс подання щодо прийняття його в члени Українського народного союзу (УНС) (до 1914 р. – «Руський народний союз»), членом якого він залишився до кінця життя [18, с. 1]. В наступні роки його активної релігійної та громадської діяльності на теренах США о. Понятишин відіграв вагомую роль у процесі самоідентифікації української діаспори. Про що в пам'ятній статті в газеті «Свобода» було відзначено наступне: «Саме в тому часі, як о. Петро Понятишин приїхав до ЗДА, тут відбувався затяжний і бурхливий процес народжування Американської України, в оформленні якої він відіграв одну з рішальних роль» [18, с. 1].

У 1910 р. о. Понятишин, будучи директором друкарні газети «Свобода», активно працює над тим, щоб емігранти при переписі населення, що проводився на той час в Америці, подавали себе як русини, а не за країною походження чи віросповідання. На шпальтах «Свободи» він доводить, що саме за назвою «Ruthenian» американці відрізняють українську народність від російської: «Як було вже говорено в попередних числах «Свободи», то Русин по англійськи називається «Ruthenian» і таку лише назву маємо ми подавати при переписи. «Russian»... ся назва зовсім не наша... Отже ще раз повторяємо: Не вір, руський Брате, тим, що стидаються називати такими, якими їх мати родила і не кажи при переписи, що Ти «Russian» лише «Ruthenian» [21, с. 1].

Під проводом, утвореного о. Понятишиним у 1917р. Українського народного комітету в США розпочалася масштабна акція збирання коштів на потреби визволення України та допомогу жертвам воєнних дій. У результаті

звернень до президента В.Вільсона та заходів представників Комітету в конгресі українське питання знайшло розуміння і підтримку американського суспільства [4]. 24 січня 1917 року конгресменом Джеймсом Гемілом було внесено резолюцію № 350 [8], яка була ухвалена Конгресом, в результаті чого президент підписав закон про відзначення в країні 21 квітня 1917р. Українського Дня, в який населення США було закликано складати пожертви на допомогу українцям-жертвам війни. У перший день відзначення було зібрано 53 тис. доларів [4].

На окрему увагу заслуговує той факт, що при підготовці тексту резолюції українські провідні діячі, як стверджує М. Климчак, вперше поруч з національністю «Ruthenian» вжили національність «Ukrainian» [9, с. 5]. «Ми здавали собі добре справу з того, що треба було вводити в життя термін «Ukrainian», як назву для нашого народу, і що саме траплялася добра нагода вкласти згаданий термін в урядову прокламацію американського президента», – зазначав о. Петро Понятишин [8].

Перо президента США В.Вільсона, яким вперше на державному рівні написано національність «українці», як музейний експонат зберігається в Українському національному музеї в Чикаго, і за словами М. Климчак «засвідчує перед відвідувачами майже столітню історію співпраці Америки з Україною через її синів – перших послів українства» [8].

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що емігранти з маленького галицького містечка Тереховля та навколишніх сіл, які виїхали до США і Канади в кінці XIX ст. не лише відіграли вагомий роль в організації релігійного життя та збереженні етнічної ідентичності українських громад, але й залишили багату історико-культурну спадщину. О. Іван Волянський увійшов в історію, як перший організатор релігійного, суспільного, культурного і економічного життя української діаспори в США. О. Петро Понятишин був одним з перших організаторів політичної діяльності української діаспори США: у результаті лобістських дій представників очолюваного ним Комітету в конгресі, «українське питання» знайшло розуміння і підтримку американського суспільства, наслідком чого стало запровадження відзначення в США

Українського дня та вперше на державному рівні президентом В. Вільсоном написано національність «українці».

Багатою є спадщина й канадського поселення Трембовля, яке завдячує своєю назвою лідеру його засновників – вихідцю з Тереховлянщини Василю Ксьонжику, в домі якого була відслужена перша українська служба Бога, що поклала початок релігійного життя української діаспори у Канаді. Окрім першого богослужіння, у Трембовлі було встановлено перший на канадській землі «Хрест Свободи», який, на нашу думку, можна вважати першим українським пам'ятником у Канаді. Історичні пам'ятки канадської Тереховлі стали не лише українським, але й канадським культурним надбанням, музей «Трембовля Хрест Свободи» (Trembowla Cross of Freedom), в якому вони зберігаються, належить до визначних історичних пам'яток провінції Манітоба.

Література:

1. Відозва. Братя Канадійські Русини! //Свобода. – 1967. – 25 лютого. – С.1.
2. Боровик М. Століття українського поселення в Канаді (1891-1991). – Монреал; Оттава, 1991. – 485 с.
3. Гнідик І. Перша українська греко-католицька парафія у Сполучених Штатах Америки [Текст] /І. Гнідик //Мандрівець. - 2014. - № 3. - С. 23-27.
4. Гуцал П.З. Українська еміграція Канади і США та національно-визвольний рух на західноукраїнських землях (1914-1923): Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 /Ін-т українознав. ім.І.Крип'якевича. Ін-т народознав. – Львів, 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://disser.com.ua/content/132204.html>.
5. Дмитрів Н. Канадійська Русь: Подорожні спомини /Н. Дмитрів. - Вінніпег: Б. В., 1972. - 60 с.
6. Євтух В.Б., Ковальчук О.О. До 100-річчя української еміграції в Канаді. Українські канадці: проблеми соціально-демографічної інтеграції [Текст] /В.Б.Євтух, О.О. Ковальчук //Український історичний журнал, 1991, № 8. – С.64-74.

7. Кащак І. Митрополит Андрей Шептицький і постання Української Католицької Церкви в Сполучених Штатах Америки /Пер. з англ. А. Гнип. – Львів: Свічадо, 2004. – с. 92

8. Климчак М. Досягнення української народної дипломатії в Америці на початку ХХ ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vidia.org/2013/14430>.

9. Климчак М. Отець Петро Понятишин - богослов і політик [Текст]: [місіонер, народжений на Тербовлянщині, похоронений в Чикаго] /М.Климчак //Свобода. - 2009. - 27 листоп. - С. 5.

10. Корж Г.В. Історична пам'ять у стратегіях національно-патріотичного виховання: Автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.10 /Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Харків, 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mydisser.com/ua/catalog/view/315/322/14895.html>.

11. Ксьонжик В. Вісті з Канади [Текст] /В.Ксьонжик //Свобода. – 1897. – 15 квітня. – С.2.

12. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Канадою. Посольство України в Канаді //http://canada.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D1%81%D0%B0/culture

13. Марунчак М. Історія українців Канади /М.Марунчак. - Вінніпег: Б.в, 1991 - Т.1. - 1991. - 464 с.

14. Марунчак М. Історичні пам'ятки Канадійської Тербовлі //Тербовельська земля: Іст.-мемуар. збірник /наук. т-во ім. Шевченка. - Нью-Йорк: Б.в, 1968. – С.509-515.

15. Марунчак М. Г. Канадійська Тербовля: Місце першої української служби Божої в Канаді /М.Г.Марунчак. - Вінніпег: Б.в, 1964. - 40 с.

16. Марунчак М.Г. Коли народжувалась Канадська Україна. У 80-річчя побуту о.Нестора Дмитрова, першого українського священика в Канаді [Текст] / М.Г. Марунчак // Свобода. – 1977. – 16 липня. – С.3.

17. Марунчак М. Студії до історії українців Канади /М.Марунчак. - Вінніпег: Б.в., 1964 - Т.4 : Нариси-статті-есеї до піонерської доби. - 1970. - 312с.

18. О. Петро Понятишин, бувший адміністратор української католицької церкви в ЗДА та один з найвидатніших церковних і громадських діячів-піонерів, помер в Іллиной //Свобода. – 1960. – 8 лютого. – с. 1.

19. Острівець, Тереховлянський район. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://teren.in.ua/regions/ostrivets>.

20. Отець Іван Волянський. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.lemko-olk.com/art16.php>.

21. Понятишин П. Перепись в Злучених Державах Америки [Текст] /П.Понятишин //Свобода. – 1910. – 7 квітня.- С. 1.

22. Семенів, Тереховлянський район. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://teren.in.ua/regions/semeniv>.

23. Сенік Я. Культурно-просвітницька діяльність перших редакторів української емігрантської преси в США [Текст] /Я.Сенік //Українська періодика: історія і сучасність: доповіді та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конференції, Львів, 17-18 трав. 2002 р. / за ред. М. М. Романюка . - Л., 2002. - С. 678-687.

24. Стечишин С. Канадійська Тереховля // Тереховельська земля: Іст.-мемуар. збірник / наук. т-во ім. Шевченка. - Нью-Йорк: Б.в, 1968. – С. 515-519.

25. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАУ), ф. 146, оп. 4.

26. ЦДІАУ, ф. 422, оп.1.

27. ЦДІАУ, ф. 818, оп. 1.

28. Юшкевич В. Діяльність отця Івана Волянського серед американських українців (1884–1890 рр.) [Текст] /В. Юшкевич //Етнічна історія народів Європи. - 2010. - Вип. 31. - С. 106–113.

29. Cheryl G. The Trembowla Cross of Freedom // Manitoba History. – 2012. – Issue 67. – P. 36-38.

30. Historic Sites of Manitoba: Historic Sites Advisory Board of Manitoba /Manitoba Heritage Council. Електронний ресурс. – Режим доступу:<http://www.mhs.mb.ca/docs/sites/manitobaheritagecouncil.shtml>

31. Historic Sites of Manitoba: Map Search. Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.mb1870.org/mhs-map/search?go=t&string1=&op2=AND&string2=&op3=AND&string3=&m-name=&st-name=Museum%2FArchives&spd-no-p=t&submit=Search>

32. Manitoba Provincial Heritage Site N108. St. Michael's Ukrainian Catholic Church NW 20-26-20W, Trembowla District, R.M. of Dauphin // Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.gov.mb.ca/chc/hrb/prov/p108.html>

33. Stechishin, J. V. A history of ukrainian settlement in Canada [Text] / J. V. Stechishin ; translation by Isidore Goresky. – 1992. – 246 с.

34. Trembowla Cross of Freedom. Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.tourismdauphin.ca/heritage/trembowla-cross-of-freedom>.